

snovovanja

POGOVORI O KULTURI

2. AVGUST 1969

LETO 3 — STEVILKA 4
KLANJ — 16. AVGUSTA 1969

Tržič — oblikovanje mesta v stoletjih

Tržič, ki je bil uradno imenovan »mesto« šele v tem stoletju, bi lahko po velikosti in pomembnosti uvrstili med mestne naselbine Gorenjske že prej, vsaj po primerjavi z drugimi. Spada v vrsto značilnih gorenjskih urbanih enot, ki so bile zasnovane že v srednjem veku. Tako kot Kranj, Radovljica, Skofja Loka ali Kamnik je tudi Tržič ohranil večino glavnih značilnosti prvotne zamisli, jih v stoletjih razvijal, a ga je kot druge načela sodobnost v njegovih najobčutljivejših delih likovne strukture.

Vprašanje kvalitet in njihovega obstoja je povsod enako pereče. Sodobni urbanisti in načrtovalci res na vsa usta razglašajo njihov obstoj in nujnost ohranitve, vendar kažejo otipljivi rezultati, da je vse to le pesek v oči, ki naj opravičuje funkcionalistično uničevanje sicer danes izredno pomembnih prvin arhitektonskega načrtovanja. Urbanističnim načrtom priložene študije o spomeniški pomembnosti starih jader ostanejo vedno le v okvirih študij o pomembnosti posameznih stavb ali strogo omejenih kompleksov, kar je praktično brez pomena, če se jih ne upošteva z ambientom vred in z občutljivim oblikovanjem na prehodu starega in novega. Nova likovna podoba naselij bi morala vključevati v svoji shemi vse kvalitetne elemente obstoječega, kar pa ostane na žalost skoraj načelno neobdelano, ker takih študij ne zahteva naročnik niti niso v nekakem tihem dogovoru potrebne po zakonu; temu mora biti zadoščeno le v tlorisnih rešitvah, ki so skoraj vedno povsem nepomembne nasproti vertikalnim. Če bi se tega zavedali naročniki, bi že zaradi svoje odgovornosti do prihodnosti vključili v program temo o oblikovanju naselja v pokrajini, o kontinuiranem vključevanju v njegove likovne tradicije, ki so pri večini starih naselij dograne s stoletja starih izbrušenim občutkom za lepoto. Vsekakor bi se tako lepše vpisali v zgodovino mesta, ki so mu v preteklosti tako uspešno oblikovali lice navadno povsem anonimni načrtovalci ali pa je nastalo spontano le na podlagi splošno veljavnih principov estetike, ki so bili dostopni in znani prav vsem; danes pa se z njimi ukvarjajo le redki profesionalci, ki skrbno čuvajo svoje znanje za sebe. Prav v tem nepoznavanju principov lepega pa je kal današnjega klavnega stanja v oblikovanju, saj poplava nelepega in premalo odkrit boj proti njemu uničuje še tiste redke ostanke estetskega poslušja, kar ga je po naključju še ostalo.

Osnovni principi oblikovanja naselbinske aglomeracije

Prvi pisani dokument, ki govori o obstoju naselja na mestu sedanjega Tržiča, je iz leta 1320 in navaja ime Neymarktl (Novi trg v nemščini nastala po uničenju prvotnega Tržiča, ki je stal

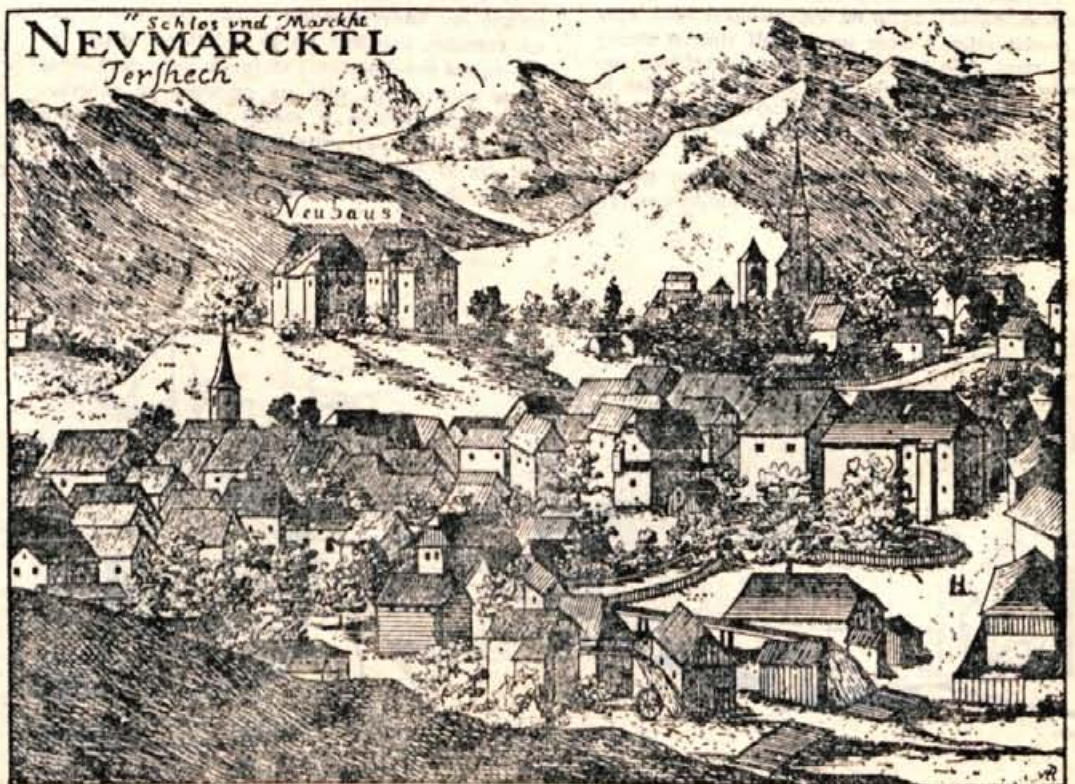
škem narečju). Izročilo pravi, da je naselbina bliže Ljubelju (Forum Lubelino). Vzrok za prav to lokacijo je sotočje dveh prehodnih dolin, kar je pomenilo možnost za tržišče (ime), ter obilje vodne sile, ki je bila potrebna za funkcioniranje verjetno že tradicionalne kovaške in kasneje tudi drugih obrti. Poleg tega je kot mnoga druga naselja nastalo pod okriljem fevdalca, saj se grad Altgutenberg nad Bistrico omenja že v letu 1156, Neuhaus pa datira verjetno istočasno z začetkom mesta (13. stol.) Najprej se je naselbina verjetno razvila v obliki ogrlice okoli vznožja gradu Neuhaus (hipoteza C. Avguština v Osnovah urb. razvoja Tržiča). Oblikovno je bil to zelo jasen in preprost koncept. Pod grajsko dominantno, locirano za edino značilni pogled z juga, v centru, je bil po gabaritu in oblikovanju niz verjetno zelo enotnih stavb.

Poleg te aglomeracije pa že kmalu ali pa istočasno nastopi še druga, manjša, ki se je razvila kot cerkveno jedro — v nasprotju s

fevdalnim — okoli kapele sv. Magdalene (omenjene že v 13. stoletju) na vzpetini ob današnji župni cerkvi. To je bila v gručasto piramido stisnjena skupina poslopj, ki jim je kot edina dominantna poleg njihovega položaja na griču cerkveni stolp. Ta del naselja je tudi v mnogo kasnejših upodobitvah (Layer) še vedno povsem samostojna in taka je ostala še do danes. Edina razlika je v Valvasorjevi upodobitvi, kjer nastopa poleg cerkvenega kot dominantna še večji četverooglati stolp, ki bi mogel biti ostanek cerkvenih utrdbenih naprav. Ker se ta del ni spreminjal in v bistvu ni vplival na celotno podobo, se bomo omejili dalje le na čisto mestno naselbino.

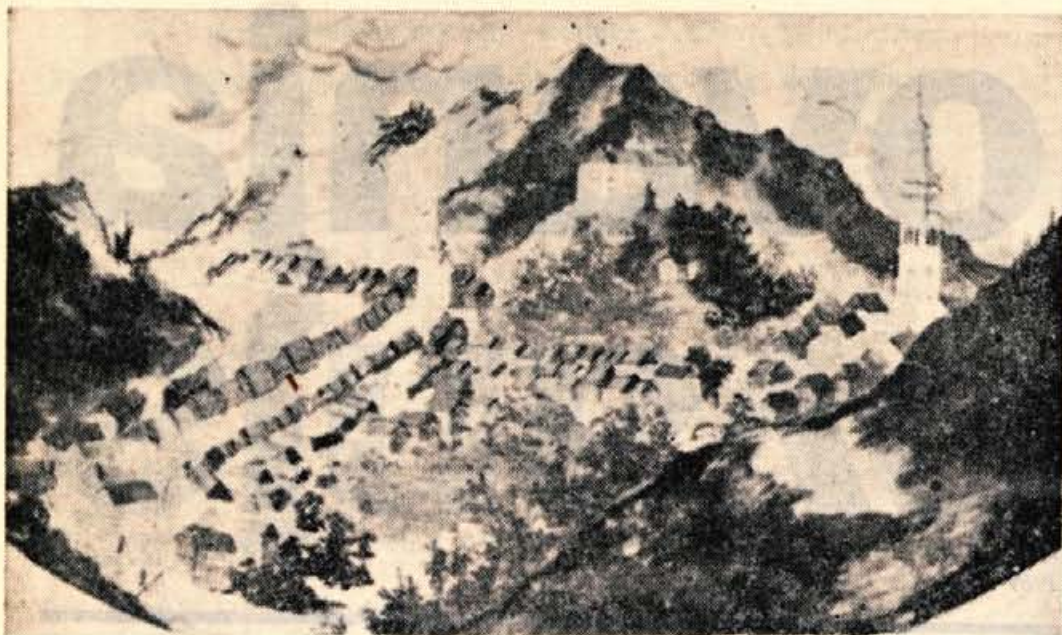
Sprememba podobe je nastala vsekakor pred letom 1492, ko je cesar Friderik III. povzdignil dotodanjo vas v trg. Da je lahko imel tržni prostor, se je moral Tržič razširiti ob dotodanji cesti proti jugu. Tako je nastal tudi južni krak

(Nadaljevanje na naslednji strani)

Tržič pred prvim velikim požarom — po Valvasorju

Najznačilnejša podoba Trziča, 18. stol. — po uničeni Layerjevi freski na stropu cerkve sv. Jožefa

(Nadaljevanje s prejšnje strani)
naselja, ki je dal povsem novo podobo, obenem pa že začrtal glavno smer oblikovanja. Sočasno nastale fužine in kovačnice ob Mošeniku niso bistveno posegle v podobo. V tej fazi je postala važna nova dominantna naselja in glavni osni podarek trga. To je cerkva sv. Andreja, postavljena vsekakor pred letom 1526, ko je omenjena v listinah zaradi turškega davka. Smer perspektivnega središča stavb na tržnem prostoru je bila v cerkvenem zvoniku. Prvotna cerkev je bila dvignjena nad sosednjimi stavbami in dostopna po stopnišču, pred njo pa so bile zasajene močne lipe. Koliko je pomenil še v prejšnjem stoletju občutek za pravilno vrednotenje likovne kvalitete, nam pokaže prav primer te cerkve. Ker se je Trzičanom zdelo preskromna in ker je delno že razpadala, so se odločili zgraditi novo. Zanj so pripravili nov prostor in odkopali del griča, glavna dominantna — zvonik — pa je ostal na svojem prejšnjem mestu.

Trzič je večkrat pogorel in prav požari so bili morda usodni za njegovo mikrooblikovanje, niso pa spreminjali zasnove celote niti niso vnašali novih dominant. Trzič na Valvasorjevi sliki, kjer je predstavljen sicer ne najbolj tipične strani (JZ), nam daje podobo pred prvimi velikimi požarom leta 1689, ki je uničil 80 hiš. Do tedaj je bilo naselje oblikovano še precej stihijsko, tako da prevladuje še vedno prvotni koncept ogrlice pod gradom.

Po tem letu pa se izoblikuje trg kot glavni mestni predel, ki prednjači tudi oblikovno. To

sta strogo na dveh straneh »tržne ceste« nanižani vrsti zgradb z enotnim gabaritom največ enonadstropnih stavb in s sklenjeno fasadno linijo, tokrat že po baročnem principu s smerni slemen vzporedno z ulico. Prav ta oblikovno močna forma je narekovala upodabljalcem Trziča, da ga ne gledajo več le z JZ strani, temveč z juga in jugovzhoda. Naselje tvori krepko oblikovana črka T, posebno še, ker se niso zadržane proste površine proti Bistrici in med trgom ter fužinami ob Mošeniku. Najlepši prikaz iz tega časa je bila danes na žalost uničena Layerjeva stropna freska v podružni cerkvi sv. Jožefa nad Trzičem. Prav ta razgledna točka je tudi danes ena najlepših in od tu upodablja Trzič vse do danes (fotografija). Na freski je bil upodobljen Trzič kot izredno skladno strnjeno naselje ob treh prometnicah: ob trgu, ob današnji Partizanski in ob Koroški cesti z vsemi atributi, ki smo jih že omenjali. Slika pa nam daje tudi nekatere podrobnosti, ki so prav tako pomembne. Grad Neuhaus je še vedno značilna srednjeveška gmota na skoraj golem griču in tako glavni akcent. Zupna cerkev in podružna cerkev sv. Andreja imata še obe značilna baročna vzpona, medtem ko je videti pri drugi, že omenjeno dominantnost stolpa in nepomembnost same cerkve. Na sliki pa opazimo še značilno oblikovanje vhoda v mesto v obliki nekakih mestnih ali bolj mitničarskih vrat, ker Trzič kot trg ni imel obzidja, ter ljakasto razširjene stavbe ob mestnem vhodu. Kompleks okoli žup-

ne cerkve je še vedno pomankljn ob stran in komponiran kot srednjeveška gručasta celota.

Enako podobo, vendar v trenutku njenega propada, kaže Langusova slika v farni cerkvi v Trziču. Dne 30. marca 1811 je namreč trziški trg pogorel. Požar, ki se je razširil ob viharju, je povzročil oženj iz kovačnice, v kateri so pozabili zapreti vrata v skladišče z ogljem. Uničenih je bilo 150 hiš, 60 obrtniških delavnic in mnogo gospodarskih poslopij, življenje pa je izgubilo 75 ljudi. Tokrat je pogorel tudi Neuhaus, nedotaknjena so ostala le poslopja ob župni cerkvi, ki so bila od požara dovolj oddaljena. Slikar nam na nočni sliki pokaže enako podobo kot Layer, le da še bolj očitno loči »cerkveni« del, ter jasno pokaže, da je bil levi breg Bistrice povsem nezazidan.

Po požaru je nastopilo za Trzič povsem novo obdobje. Največja zanimivost je morda v tem, da je povsem uničen in spet sezidan Trzič imel skoraj do podrobnosti enako podobo v pokrajini kot prejšnji. Iz francoske vojaške blagajne je prišla podpora (70.000 frankov za Trzič in 30.000 frankov za skoraj istočasno pogoreli Kranj) in novi trg je bil kaj hitro pozidan. Po tedaj že planirani gradnji je bilo spet obnovljeno ostenje trga s posebnim predpisom o obvezni namestitvi kovinskih polknic in vrat, ki so postala prava evropska posebnost (E. Stolz v Potovanju iz Nemčije čez Ljubelj v Trst). Tedaj obnovljeni Trzič je pravzaprav v bistvu današnji stari del mesta. Ker se je barok že končal in je imel le še toliko vpliva, da je spet dal mestu značilno prostorsko oblikovanje z že omenjenimi vedutnimi dominantami, imamo današnji Trzič ves v znamenju klasicizma, ki pa je že priznan kot svojstveno likovno kvaliteto obdobje, kljub temu da so ga še pred nedavnim podcenjevali. Edino spremembo je doživela glavna dominantna — grad Neuhaus, ki je bil nanovo pozidan na nižji terasi, manjši po obsegu in z vseh strani obdan z zelenjem novega grajskega parka. Kljub temu pa je še do danes ostal najpomembnejši naselbinski poudarek.

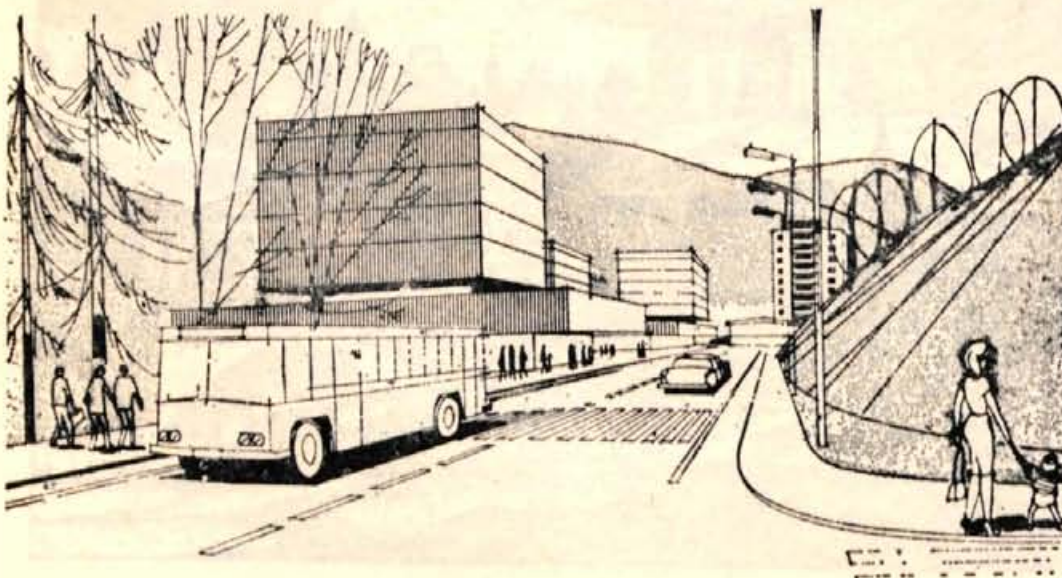
Vse do tega časa je torej oblikovanje ostalo na trdno začrtanih smereh in je svoj koncept le dopolnjevalo z vedno večjo kvaliteto. 19. stol. pa je doba, ko se začne propad in zaničevanje likovnih kvalitete, ko se le eklektično išče historične, a ne tudi estetske forme. Ta doba je seveda načela tudi likovne kvalitete trziške naselbinske aglomeracije.

Obdobje do druge svetovne vojne

Konec 19. stoletja propadejo cehovsko urejene obrti in njihovo mesto zasede industrija. Ker je bil Trzič predvsem obrtniško središče, je zato industrijska preobrazba povzročila največje spremembe. Poleg razširjenja potrebnih površin za stanovanja, so bile predvsem industrijske zgradbe tiste, ki so se prve brezkompromisno zajedle v stoletja iskano popolno podobo naselja.

Jesen leta 1886 je bila zgrajena prva večja stavba današnje predilnice, tedaj imenovana Bombaževa predilnica in tkalnica Ed. Glanzmann in And. Gossner. Z njo se je začel nezadržano širiti Trzič proti jugu in izgubljati eno od likovnih kvalitete: zeleni tampon proti jugu. Tovarna se je do današnje velikosti širila v letih 1891 (po požaru), 1903 in nazadnje 1922-23. S tem se je za potnika, ki je prihajal v Trzič čez Bistrico, odprl pogled najprej na obsežna oblikovno povsem nepretenciozna tovarniška poslopja, ki so spodrezala zeleno podlago mesta. Zgraditev železnice leta 1908 je seveda še pospešila razvoj industrije in proti jugu se vrste nova poslopja, predvsem Peko. Veliko poslopje je bilo v današnjem obsegu dograjeno po prvi svetovni vojni, predilniško naselje Preska v letih 1920/25 itd. V samem mestu je največ površine zavzela Mallyjeva tovarna (1903-1904), v katero je 1932 prešla usnjarska zadruga Runo. Podobno kot gmota tovarne je za vzhodno mestno fasado gabarito nepravilna pred vojno zgrajena stavba današnje občinske skupščine. Od posameznih večjih zgradb, ki so oblikovno načele mestno lice, je vsekakor »Naš dom« iz leta 1914 (sedaj Kino) ter Klofutarjeva hiša na današnji Koroški cesti, v kateri je imela nemška šulferajnska šola

(Nadaljevanje na zadnji strani)

Predvideni novi center, ki zapira pogled na mesto — C. Oblak, dipl. ing. arh.

Tri pesmi Gordane Kunaver

Utrujeno stanje

Utrujeno stanje
ko so topoli žgoče rdeči
ko so ceste mrliško bele
ko so ograje pisani tepihi
ko so trave
žalostne oči odhajajočih golobc

Utrujeno stanje
Moj obraz stisnjen
v gomilo žvrgolečih mravelj
Moje dlani raztresene
po zapuščenih gričih
Moje noge zraščene
s svetilkami
v tunelih

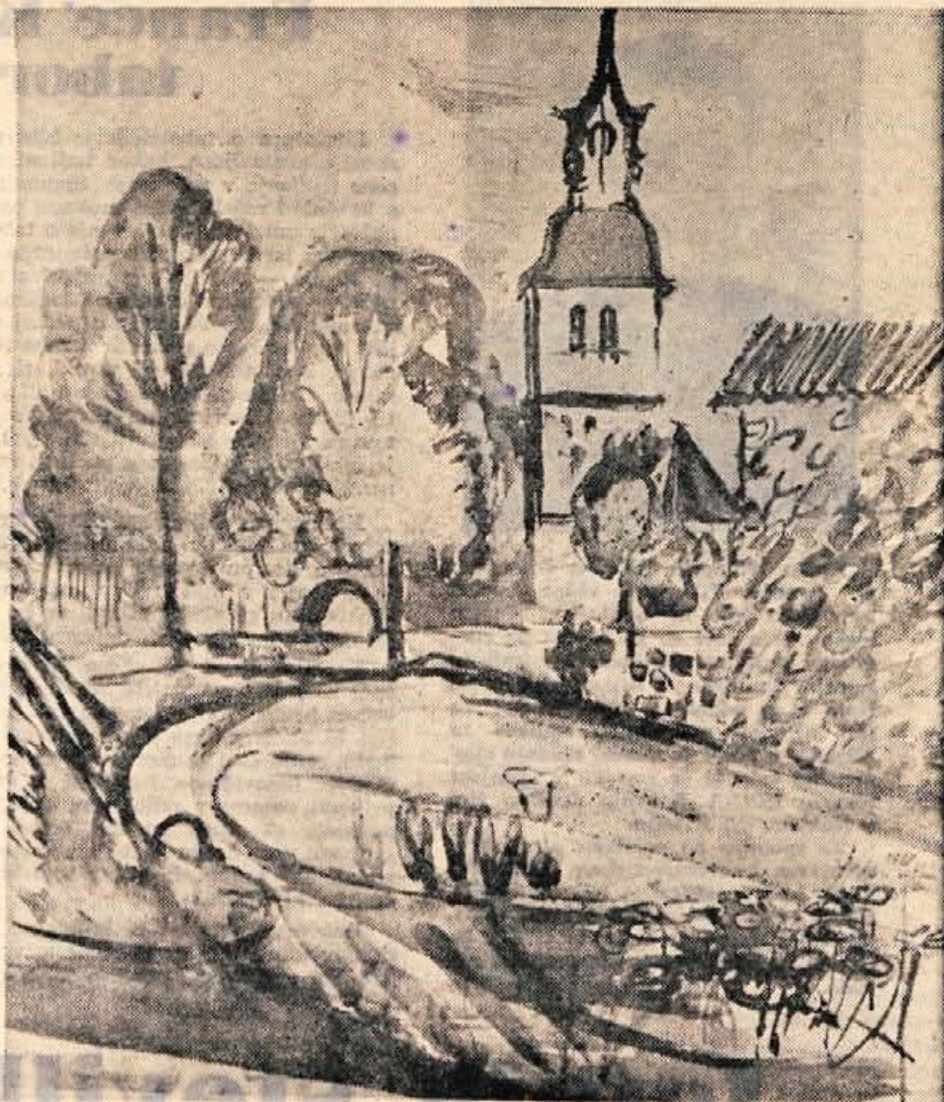
Utrujeno stanje
ko moji prsti iščejo molitve
ko moje dlani sklenjene
prosijo odpuščanja

Veter je skrnil razbeljene planine
da hodim sama

Se vedno utrujeno stanje
Se so topoli vroče rdeči
Se so ceste mrliško bele
Se so ograje pisani tepihi
Se so trave
žalostne oči odhajajočih golobc
Nevidni angeli
so vsipali v telo neplodno zemljo

Rumeni
metulji
sedajo
na rob izkopane jame
in
od vznemirjenosti se
tenke oči
spreminjajo
v škrlatne vrče

do
konca utrujenega stanja

Marija Kajzar:
Krajina, akvarel, 1968 — z razstave del II. Groharjeve slikarske kolonije v Skofji Loki

Jaz se igram

Jaz se igram
Jaz se igram
medtem ko vi hilito

Ponoči se otroško dobra
naslanjam na ledene pločnike
in vsi spite
in se ljubite
in se pobijate
Jaz pa se trudno igram
s plastmi izgubljene svetlobe
mečem težke kamne skozi skrito nebo
da vzvalovi polnočni čas
v skrivnostni krog

Na dnu prve ure
se žalostno poslavljam z mrtvimi
in v mraz prsti
komaj odlagam ilo noči

Igram se
in postajam osamljen otrok
na svojem dvorišču
ki je do onemoglosti razrito

Ko se utrudim od žalosti
ostanem zopet žalostna
dokler ne sestavim razbitih igrač
in vrisnem
skozi
zaprto
okno

Zaman

tisoč ust
je pred mano šepetalo
zato me boli
milijonkrat
se je sonce pred mano rodilo
zato me davi
neskončnokrat
je že trava pred mano zorela
zato ne morem
pred mano
je bila zemlja še vrela
zato sem hladna
pred mano
je bilo vsega vsega
zato molčim
zato molčim

Rojen 19. aprila 1923 na Okroglem pri Kranju. Tik pred vojno končal kmetijsko šolo na Grmu pri Novem mestu. Leta 1942 so ga Nemci po enoletnem delu za partizane aretirali in zaprli v kranjske in begunjske zapore. Nato so ga odgnali v taborišče Dachau ter njegovi podružnici Hallein in Allach. Po vojni je končal srednjo ekonomsko šolo in se zaposlil v kranjski tovarni ISKRA. S svojo družino živi v Naklem pri Kranju.

Za spomine na preživete strahote v nemškem koncentracijskem taborišču, ki so izšli z naslovom NE VDAJ SE, FANT (zavod Borec v Ljubljani 1968), je prejel Kajuhovo nagrado (1968), letos pa nagrado vstaje slovenskega naroda.

France Križnar in njegova taboriščna kronika

Literatura o taboriščih je bila pri nas vsekozi zapostavljena, kakor tudi ni imelo visoke cene trpljenje v taboriščih. Spomnimo se samo, s kakšnimi založniškimi mukami je izšlo doslej največje umetniško pričevanje o taborišču v slovenskem jeziku danes že pokojnega dr. Vladimira Kralja — Mož, ki je strigel z ušesi (1961); njegove novele so čakale na knjižni izid skoraj petnajst let. Morda tudi zategadelj ni kdove koliko napisanega o pošastnem taboriščnem svetu, so pa seveda še drugi vzroki, ti so v ljudeh samih. Prežihov Voranc, ki je tudi videl in občutil grozoto nacističnega ravnanja z jetniki, o tem ni nikdar rad govoril niti pisal. Večkrat pa je izjavil, da ga je sram po tem, kar je videl v nemških taboriščih, biti še človek.

Križnarjeva knjiga sodi torej med redke slovenske publikacije s taboriščno tematiko. Nastala je, kot pravi avtor v uvodu, leta 1946 in da je življenje v taboriščih v njej opisano tako, »kakor sem ga gledal takrat, ne pa tako, kot bi ga morda ocenjeval in opisoval danes«.

Spomini tedaj 23-letnega Križnarja prvotno tudi niso bili namenjeni za širšo javnost, temveč za hišno kroniko, namenjeno potomcem, »ki naj bi se iz našega trpljenja učili ljubiti svobodo, svojo čast in domovino ter sovražiti izdajstvo in hinavščino«. Napisani so bili takoj po prihodu domov, v radostnem občutju osebnega preroda: »V meni so bili tedaj veliki ideali svobode, vse drugo je bilo nepomembno. Tudi zadnji kos kruha ali obleke sem bil pripravljen deliti s komerkoli.«

Ena prvih vrednot te knjige se kaže v njeni dokumentarnosti, ki je posebne vrste. Ni sicer kronika v pravem pomenu besede, kajti avtor

si sploh ne prizadeva, da bi izčrpno nanizal dejstva; skozi lastna doživetja, vendar s težnjo po objektivnosti, skuša prikazati taboriščni stroj in svet ljudi, ki se v temu nedoumljivemu mehanizmu kaže v vsej strahoti in veličini hkrati. Je pa še vsaj ena pomembnost tega pričevanja, ki jo je treba omeniti. So strani v knjigi, ki so oblikovane z ustvarjalnim zagonom. Te podobe že mestoma, vsaj v obrisih, prehajajo v epsko moč, kakršna je lastna dobrim pripovednikom. Tudi niso redke strani, na katerih je uspelo avtorju podati doživetja s pristno neposrednostjo, kot, vzemimo, občutje svobode: »V zadnji aprilski dan je zaoril en sam divji krik tisočev in tisočev. Ta krik je zadonel v vseh mogočih jezikih, toda bil je tako enak in soroden; bil je krik svobode, odrešenja, življenja. Kot nori hitijo in lezejo ljudje proti zahodni strani taborišča. Grabijo za bodočo žico, v kateri ni več električnega toka. Grabijo za žico, ograja se maje in podira pod rokami tisočev. Trenutek sem postal, nato pa sem plani naprej...«

Kmalu bo minilo že četrto stoletje od tistih dni. Nihče ni niti sanjal, kako bo življenje teklo, mnogo ljudi ga celo ne more razumeti več; ne more često uskladiti lastnega preprostega, poštenega umovanja o življenju s tistim, ki prihaja čedalje z večjo silo in skuša preoblikovati človeka v številko atomske dobe. Tudi zaradi tega je treba včasih prislusniti ljudem, kakršen je Križnar, ki pravi na koncu svoje knjige: »Morda smo med njimi tudi čudaki, toda doraščali in zoreli smo v strahotah druge svetovne vojne, oblikovalo nas je trpljenje.«

Stanko Simenc

Jetnik številka 42597

Odlomek iz knjige Franceta Križnarja Ne vdaj se, fant

Skozi meglo skuša prodreti sonce. Na obeh straneh taboriščne ceste rastejo topoli, vsi so v ivju. Ob cesti so dolge barake. Korakamo. Lese ni čevlji udarjajo po zmrznjeni zemlji: klop, klop. Srečujemo razcapane, mršave jetnike z velikimi garjami na obrazu. Pred barako št. 15 se ustavimo. Tu je prehodni blok. Sprejme nas množica ljudi. Ne morem se znajti. Tukaj najdem tovariše, za katere sem bil prepričan, da so že dolgo na svobodi. Pozdravljam se z nekaterimi, ki so že davno odšli iz Begunj v taborišča Kraut, Innsbruck itd. Starešina bloka in pisar breata in klofutata vse, ki se nam skušajo preveč približati.

Po kratkem čakanju nas razporedijo po sobah. Dodeljen sem v sobo št. 3. Blokovi starešini nam še prej pojasni taboriščni red. Glavna stvar v taborišču je pokorščina.

V sobi, v katero sem dodeljen, je množica taboriščnikov. Največ je Poljakov, nekaj Čehov, Francozov in vrag si ga vedi, kaj so še vse ti ljudje. Tudi tukaj najdem tovariše iz Begunj, ki me kaj hitro seznanijo z vsem, kar mora človek vedeti v taborišču.

Novinci dobimo opoldne prvo kosilo, ki se stoji iz smrdljive korenjeve juhe in krompirja. Naše kosilo spremlja dvesto parov lačnih oči. Po kosilu mi tovariši pripovedujejo, da so prišli šele teden dni pred nami v Dachau, nekateri iz Innsbrucka, drugi pa iz Krauta. V Innsbrucku so morali fantje dan za dnem delati tudi pri — 25° pod ničlo. Kopalni so jarke za protiletalsko obrambo. V taborišču so za vsak najmanjši prekršek dobivali po petindvajset udarcev na zadnjico. V kopalnici so jih gestapovci polivali najprej s toplo, nato pa nenadoma z ledeno mrzlo vodo. Dosti jetnikov je zaradi tega umrlo.

Tudi v Krautu je komandant taborišča postal z ljudmi nečloveško. Za en izgubljen gumb so jetnike gonili dve uri po dvorišču. Domišljavi komandant je za božič nagnal ljudi, da so tekali okoli barake, nato pa jim le ukazal, da morajo

splezati na drevesa in od tam opravljati veliko potrebo.

Tovariši mi nadalje pripovedujejo, da so lačni sojetniki včasih tudi veliki kradljivci. Vse, česar nimaš pri sebi, ti ukradejo. Najteže je za kadilce, ker cigarete v taborišču skoraj ni dobiti. V bloku št. 15 ostane štirinajst dni, nato pa greš dalje v delovne bloke. Tu človeka v dveh tednih naučijo discipline in taboriščnih pravil, nato ga pošljejo naprej na delo po raznih delovnih komandah ali pa na transporte, ki vsak teden odhajajo na razne strani v druga taborišča.

Dan v baraki se prične s sledečim redom: vstajanje ob peti uri zjutraj. Na klic »Aufstehen!« se soba spremeni v mravljišče. Vse

križem skačemo iz postelj, ki so kar v tri nadstropja, na pod. Oblečemo samo hlače, nato hitimo v umivalnico na umivanje. Goli do pasu se hitro umivamo z mrzlo vodo, nato pa hitro oblačimo druge dele obleke. Novinci smo še počasni, zato po nas padajo udarci z vseh strani. Vse to se odvija zelo hitro. Nismo se še oblekli, ko že delijo grenko črno kavo. Izpiješ kavo, pomiješ posodo, obrišeš jo in že kriči sobni starešina zbor in šetje. Med vrati nastane velika gneča. Sobni starešina s svojimi pomagači rine in tolče ljudi, da bi kar najhitreje izpraznil sobo. Za hitro izpraznenje sobe uporabljajo vodo, ki jo pljuskajo po ljudeh.

Nebo je zjutraj ponavadi popolnoma jasno. Zgodnje jutro je temno, na nebu migetajo zvez-

Knjiga NE VDAJ SE, FANT predstavlja izredno lep in prepričevalen dokument časa in okoliščin prvih časov okupacije, doživljanje nemških taborišč in osvoboditve. Presega samo dokumentarnost in ima celo določeno epsko veličino. Avtor pripoveduje izredno plastično, slikovito, tu pa tam celo poetično v stilu ljudske pesmi. Pripoveduje popolnoma brez patetičnosti, vendar z notranjo prizadetostjo in tako, da čutimo njegovo notranjo moč, ki je prenesla vse strahote življenjske nevarnosti, trpinčenj, boleznih in najhujših, najbolj umazanih ponižanj. Vse strahote, vsa trpljenja pisca ne samo da niso strla, temveč mu niso vzela mirne sposobnosti razsojanja, s katero gleda na ljudi. Nikomur ni krivičen, med ljudmi ne opaža samo pravil, ki so tipična, temveč tudi izjeme, njegova osebna čustva ostajajo nad dogajanjem. Sredi strahot nikoli ne izgubi vere v človeka in spoštovanja do človeškega, kjerkoli je najmanjša priložnost, da kaj takega opazi. Knjiga ima kljub vsem opisom najbolj grozotnih, umazanih krutosti, kljub blatu in smradu določno monumentalno veličino, ki je ni mogoče imenovati drugače kakor epsko. Knjiga pomeni doslej edinstven izraz telesnega, pa tudi duševnega zdravja in sposobnosti razsojanja v upornosti, podan z nedvomno ustvarjalno silo.

(Nagrada vstaje slovenskega naroda. Utemeljitev žirije. Delo, 19. julija 1969.)

de, vidi se veliki voz, ozvezdaje medveda, na zahodu pa ugaša sij zahajajočega meseca. Postavljamo se v vrste po deset in deset. Mraz je, zato cepetamo z nogami na mestu. Blokovi in sobni starešina brcata tiste, ki se ne znajo dovolj spretno postaviti v vrsto. Na zunanji strani ulice je veliki hrup. Sliši se enakomerna komanda: »Links, links und rechts!« Celu veliko taborišče se odpravlja na dnevno štetje. Sliši se hod tisočev in tisočev parov nog.

Tudi naš blok — barako — štejejo nekolikokrat. Povelje se glasi: »Mirno, kape dol!« nato štejejo, pa spet: »Kape gor, na mestu voljno!« Po končanem štetju, ko se številke ujema, stojimo še kako uro na mrazu, nato se vsi premraženi zapodimo v barako. V baraki je sredi sobe peč, toda ta je le za gospodo, kakor imenujemo personal bloka.

Ko se malo ogrejemo, se že glasi povelje: »Pregled zaradi uši!« V sobi so na stranch ob stenah postavljene omarice, v katerih imamo po trije ali štirje shranjeno posodo za hrano, brišče, vilice, žlico, lonček za vodo, nož in ser-vieto. Čez noč obešamo v omarico tudi obleko. Omarice so lepo po vrsti od ena do petnajst. Po teh številkah in spisku, ki ga imajo, nas kličejo na kontrolo.

Ob oknu sedi tričlanska komisija, ki nas, uboge grešnike, pregleduje. Slečemo se do gola in s perilom v roki čakamo v vrsti na pregled. Kontrolorji so zelo natančni, tako da stvar le počasi napreduje. Dopoldan se potem ponavadi zgovarjamo o vseh mogočih stvareh. Vsak razgovor pa preide in dobi končno obliko v pogovoru o svobodi in jedi.

Okrog enajste ure prinesejo v sobo kotle s hrano. Hrano razvažajo na velikem vozu Rusi. Ko se voz približa baraki, vozniki kričijo: »Kost-träger, heraus!« Jetniki, ki so v baraki določeni za nošenje hrane, gredo do ceste, kjer prevzemajo kotle. Nošenje kotlov do sobe spremljajo lačne oči nas vseh. Hrano dele po spisku, spet tako, kakor so ljudje razporejeni po omaricah. Ponavadi je hrana na vrhu kotla redkejša in mastnejša, na dnu kotla pa gostejša. Zaradi tega poskušajo nekateri požrešneži dobiti hrano iz dna kotla. Sobni starešina deli z veliko zaje-malko hrano, redko korenjevo ali zeljno juho. Ponavadi nekdo drug deli krompir, tako da dobiš poleg juhe še po tri zanikrne krompirje. Med delitvijo hrane pride včasih do prepira. Takrat sobni starešina enostavno udarja z zajemal-ko po glavah tistih, katere pač najprej doseže. Ljudje so hudo lačni, zato večina poje krompir kar z olupki vred. Tudi meni hrana tekne, imam neverjeten apetit.

Po kosilu pomivamo posodo, brišemo omarice, urejamo malenkosti, nato nas spet naže-

nejo na dvorišče, da sobo poribajo in prezračijo.

Popoldne nam sobni starešina razlaga postave, ki vladajo v taborišču. Naš tolmač prevaja, tako da ga razumemo. Zvečer spet sledi čakanje na štetje, prihod esesovskega komandanta, »kape dol«, »kape gor«, in nato čakamo naprej. Noči so jasne, ravno je polna luna. Mesec sije z neba, od švicarske meje se včasih sliši bobnenje eksplozij.

Po apelu se vračamo v sobe. Pred vrati sezu-vamo cokle in bosni vstopamo v sobo. Za večerjo je ponavadi kos kruha (tristo gramov) in redka juha, zeljna ali otrobova. Ob devetih se odpravljamo spat. Slečemo se, ker v posteljo smeš leči samo v sraciji in spodnjih hlačah. Sobni starešina zvečer pregleduje omarice. Gorje ti, če v omarici ni vse čisto. Krožniki, porcije, noži in vse ostalo leti takemu nesrečniku v glavo. Zgodilo se je, da so nekateri novinci pustili kavo v lončkih. V takem slučaju zlivajo lastiku kavo kar za vrat. Se huje pa se godi tistim, ki gredo spat v nogavicah ali puloverju in jih zaloti starešina. Takega človeka odvedejo v kopalnico, kjer ga polivajo z mrzlo vodo.

Tudi pri delitvi hrane se delajo velike nepravilnosti. Nemci in Poljaki, ki držijo komando v sobi, imajo tudi pri hrani prednost. Mi, Jugoslovani, smo nekako zapostavljeni. Kadar v vrsti čakamo na delitev hrane, vedno pogleda Neme-c, ki deli krompir, koga ima pred seboj. Kadar ima Poljaka ali Nemca, mu da lepe in zdrave krom-pirje, nam pa le, kar je njim ostalo. To stanje nas močno bode v oči. Neme-c s črnim »vinklom« — znamenjem, ki ga označuje po taboriščnih pravilih za lenuha, deli krompir. Neki Francoz mu pravi, da mu je dal premalo. Neme-c ga udari v obraz. Tega nam je že preveč. Tovariš Meglič, ki zna nemški, zabrusi Nemu, da se hrana ne deli pošteno. Neme-c divja in hoče planiti na Megliča. Toda jaz mu ne dam. Kličem ostale naše ljudi, da se postavijo v bran Nemu. Nekaj naših fantov je priskočilo na pomoč. Skušamo pomiriti nasprotnika. Neme-c, videč, da je v manjšini in da smo mi korajžni ljudje, odhiti ven, da obvesti starešino sobe o punktu. Čez kratek čas se vrne, toda starešina je pameten. Uvidel je, da imamo mi prav in od tedaj naprej se je stanje v sobi popravilo. Drugi dan reže po naročilu starešine kruh Meglič. Tako smo torej Slovenci izbojevali v sobi prvo zmago.

Ko smo že nekaj dni v taborišču, dobimo tiskane številke, ki jih prišijemo na desno stran hlač in na levo stran bluze. Prejel sem številko 42597. Vsak ima torej svojo številko, s katero je registriran v koncentracijskem taborišču. Postali smo številke, prenehali smo biti ljudje. Pod številko prišijemo rdeč trikotnik, ki pomeni po dachausko »Der politische Gefangene«. Mi, Jugoslovani, natisnemo na trikot še črko J, ki po-

meni, da smo Jugoslovani. Poljaki imajo na trikotu P, Čehi H, Italijani I, Francozi F itd. Nemci nimajo oznake, kar pomeni, da so edino oni čiste rase.

Vsak blok ima svojega esesovca, ki je neomejen gospodar nad ljudmi, ki so mu zaupani. Kadar pride na blok takšen vođa, se vse mrzlično pripravljajo. Čistimo omarice, pribor, ribamo sobe. Ponavadi zarine esesovec glavo najprej v omarice. Gorje, ako je mož slabo razporejen. Žlice, porcije, noži, vse leti križem po sobi in po naših glavah.

V Dachau prihajajo iz Begunj novi transporti po dvajset ljudi. Med njimi je mnogo znanih tovarišev. Značilno je, da pri vstopu v taborišče večina jetnikov ne najde pravega načina, kako se živeti v pekel, v morje ljudi, ki živijo tukaj. Zelo me zanimajo novice, ki jih prinašajo novodošli ljudje iz domovine. Med ostalimi sem najbolj vesel tiste, ki mi jih pove Magušar, Stane Cötman, Zajc in še neki tovariš so še istega dne ko so nas odgnali v Dachau, pobegnili iz Begunj. Vesel sem, da se je vsaj fantom posrečil bag, če se že meni ni. Stari jetniki širijo po taborišču včasih neverjetne, a vendar mikačne novice. Pravi, da bodo na spomlad poslali večino ljudi na kmečka dela, nekateri pravijo, da celo v gozdove, in to me veseli, ker bi od tam lažje pobegnili.

V soboto se je nateplo mnogo novincev, tako da je velika gneča. Na postelji spimo po dva skupaj. Povsod je gneča. Nabralo se je največ Poljakov, ki so precej predrzni, ker so v taborišču v večini.

Nasproti našega bloka je ruski blok. Skozi okno opazujem izmučene in oslabele ljudi. Med njimi so tudi še pravi otroci. Kaže, da so strastni kadilci. Po deset skupaj si delijo po bratovsko en sam čik. Skušam se s njimi sporazumeti, toda od tega me odvrnejo Poljaki, ki me naže-nejo od okna, češ da je prepovedano pogovarjati se z Rusi. Ker se jim upiram, me polijejo z mrzlo vodo.

Opazujem ljudi okrog sebe in prihajam do zaključka, da so največji siromaki kadilci, ki trpijo poleg lakote še zaradi kajenja. Starejši možakar, pravi velikan, doma z Jamnika, je strasten kadilec. Smili se mi. Vidim, da je zrasel sredi gozda, da se ne more živeti v množico ljudi, ki so tukaj zbrani z vseh vetrov sveta. Drugi pripovedujejo, da je služil na Jamniku za hlapca, garal je na Jelovici sredi gozdov, mnogo lesa je šlo prek njegovih rok. Morda je živel srečno, dokler se ni pričela vojna. Prišli so Nemci in ga odgnali z doma v sužnost. Odgnali in odtrgali so ga od zelenih gozdov Jelovice. Človek kot je on, se ne more navaditi na novo okolje, počuti se do kraja nesrečen. Vidim ga, kako v kotu zavzeto vleče čik, toda ne ve, morda ne zna biti dovolj previden, pa so ga Poljaki zatožili starešini. Udarci padajo, polivajo ga z vodo, toda človek ne zna bežati. Starešina ga vsega mokrega odvleče pred barako, kjer mora na mrazu stati uro ali dlje. To so vsakdanje prigode. Na dan dobimo po 300 gramov kruha, toda strastni kadilci menjajo kruh za cigarete. Tudi nesrečni Jamničan, čeprav rabi njegovo telo več hrane, menjava kruh za cigarete. Pri tem poslu so Rusi mojstri. Človeku ponudijo prek okna dve cigareti za dnevni obrok kruha. Ko velikan da prek okna kruh, Rusi pograbbijo kruh in zbežijo, ne da bi dali zanj cigareti. Zalostni so ti prizori, zadnji kos kruha za cigarete.

Literarni večer v Celovcu

Na povabilo Slovenskega prosvetnega društva Biserica iz Celovca je priredila literarna sekcija Kluba kulturnih delavcev iz Kranja dne 27. junija 1969 Večer proze in poezije.

Prireditvev je bila v dvorani slovenskega dijaškega doma v Celovcu.

Iz svojih del so pozornemu občinstvu, ki je dvorano popolnoma napolnilo, brali pesniki Pavle Lužan, France Pibernik, Bojan Pisk in Franci Zagoričnik ter pisatelj Rudi Seligo in Ljilje Zupanc.

Uredništvo

Franci Novine: Srebrna reka. olie. 1968 — z razstave del II. Groharjeve kolonije v Skofji Loki

Ivan Hudovernik hodi spredaj. Desnico ima zdaj dvignjeno in skršeno, tako da je lakot vodravno nad ramenom, v zaprti dlani pa drži ročaj z belo oljnato barvo popleskane pločevinaste table, kjer je zapisana ta pot, pravzaprav krog, saj seže zapis od do, in če tablo preloži v drugo roko, na drugo rama in tablo pri tem obrne, se pokaže drug, podoben napis, samo da je obrnjen in seže do od, ona dva pa sta v tem krogu in na nek način je očitno, da si lahko ptica, če si že ravno ptica, in če ti je dano, da svojo pot prehodiš peš, namreč svojo, ki pa ti je spet dana, ali potem lahko rečeš, da hodiš svojo pot, ali greš svojo pot, lahko prehodiš tudi peš to pot sveta, kakor drugi z avtom ali z Istanbul ekspresom, kajti nobeden ne pride dalj kakor do tja, do koder more. Ivan Hudovernik hodi bos.

Peter Slak oziroma Slavkov Peter ali tudi Petrov Peter je bos samo na pol, se pravi, da ima med prste leve noge zataknelo japonko, drugo pa ima pripeto za pasom, ker se mu je strgala, tako da nekoliko šepa, ne toliko zaradi tega, ker bi imel zdaj eno nogo krajšo, pač pa zaradi tega, ker ni toliko vajen hoditi po pesku in bi se dalo reči, da je krajša noga tu in tam dosti daljša od daljše. Vzame Gripinove tablete, pa ne za to.

»Tako se počutim, kakor da bi me hotela boleti glava.«

»Ali se bojiš, da bi te bolela glava?«

»Ne. Samo ni treba, da bi me.« In nato:

»Kakšna pa je ta tvoja Huda-vera?«

»Ali je ta tvoja vera takšna, da hodiš bos, kadar ti paše hoditi bos?«

»Seveda, moja vera je prav takšna, da moram hoditi bos, kadar ni treba nositi čevljev.«

»Kaj te še uči tvoja vera?«

»Ljubezni do bližnjega...«

»... to je: cinizma. Lahko si vzvišen med tistimi, ki so močnejši od tebe in ti krojijo usodo.«

»Zaradi tega me nikoli ne boli glava.«

»To je res. Tebe ne.«

»Glava me sploh nikoli ne boli. Pa ne misli, da sem bebec.«

»Saj ne. Niti sence ni.«

»Enostavno ničesar ne spremeniš čez noč.«

»Ali ni boga?«

»Ti sam veš bolj kot jaz. Pusti to. Kar vsilijo ti ga. Veliko bolj ti ga kar vsilijo. Kaj pa moreš?«

»To opažam, ja.«

»Če že je kaj, potem je tisto čisto nekaj drugega. Zanesljivo je lahko samo nekaj drugega.«

Cez čas še pravi: »Imenovanje, to še ni nič. Ampak vsi se grejo samo to. Nobeni niso boljši.«

In čez čas: »Ko bi bilo več takšnih, kot sva midva, potem bi se šel k tem trapastim gasilcem. Tako pa, kaj me briga.«

In pa: »Ne morem pa ne morem.«

In: »Kaj lahko ti? Ali ti lahko kaj?«

Na eni strani imata železniško progo. Na drugi strani je visok zid, nad katerim se kažejo gornja nadstropja in dimniki tovarne. Pot je dolga, cilja pa nimata ravno kakšnega. Sicer se pomikata naprej, zdaj sta nekje vmes med Istanbulom in Münchnom, med vsemi temi postajami, kot so Istanbul, Pithion, Svilengrad, Sofija, Dragoman, Dimitrovgrad JZ, Niš, Topčider (Beograd), Jesenice, Villach West, Salzburg, München, a se jima pozna, da gresta blazno počasi, ali pa sploh nikamor, ali pa manj kakor peš, manj kot bosa. Tukaj je še ta poletna pripeka. To je že treba reči. Kajti človeka kar ožema in pritiska k tlom. Ni pa v tem poglavitno hudo, tukaj je še to, kar je za zidom. Poprejšnja leta in vsa prihodnja do konca in kaj potem, namreč ne kaj po koncu, ampak kaj sedaj.

Zdaj sta vlak. Eden drži spredaj in drugi zdaj tablo z napisom Istanbul-Express. Sopihata in oponašata ukanje lokomotive. Tečeta in zavijata z glasovi. Kar navdušena sta nad tem. Tečeta naprej in zid se pomika nazaj. Hitreje tečeta, hitreje se pomika. Zasopla obstaneta, zid se še naprej odmika.

Tablo nosi zdaj Petrov Peter, Ivan Hudovernik je breskev. Nasproti prihajata dva druga človeka. Ivan Hudovernik se ustraši psa. Stirje ljudje se ob srečanju spogledajo, potem gredo spet narazen.

Eden ima v roki jermen za psa.

Eden reče: »Moj bog, kakšna stala!«

Franci Zagoričnik: BIT-BIT

Petrov Peter reče v opravičilo, a bolj zase: »To bom pribil nad sekret.«

Na dvorišču onkraj zidu se ustavita Peter Toporiš, načelnik gasilske straže, in Peter Slak, vodja posamezne gasilske enote številka štiri, in daši gre pogovor o istem, gre njun pogovor še prav posebno o istem. Načelnik gasilske straže je prišel nalašč zato v obrat pisarniškega pribora k eni svojih podrejenih enot. Zaradi tega je poklical Slaka na razgovor in mu reče: »Ti dobro poznaš Ivana Hudovernika, je v tvoji 'puckoloni'«

»No, poklicali smo ga na načelstvo. Bil je dvakrat na zaslišanju zaradi svoje vere. Pri nas je res svoboda veroizpovedi, ampak ta, po misli, ta se noče vpisati v gasilsko stražo. Ne moremo trpeti nobenih izjem. Ali se bo vpisal ali pa bo letel iz službe.«

Vodja gasilske enote se kar očitno poti, dosti bolj, kot je v resnici vroče.

»Vsega tega nisem vedel. Vem, da je drugačne vere, ampak nikoli ni vsiljiv, nobene sovražne propagande ali za svojo vero ne širi in je sploh dober delavec.«

»No, zdaj veš. Lahko ti povem, da smo imeli dva dni trdega dela z njim. Ima celo svoje prepričanje in to prepričanje zna zagovarjati, da mu ne pride do konca. To je nezasižano in nesramno. Zagrizen je in trmast. Kaj pa bo iz njega, če ga pustimo kar tako, saj ne bo mogel živeti. S tem moramo opraviti.«

»A takšen je. To je pa res čudno, da ga niste mogli prepričati.«

»Res, vse je bilo zaman. Včasih celo z resnico nič ne opraviš. Ni šlo ne zlepa ne z grožnjami. Na načelstvu smo sklenili, da ga odpustimo. Naj pa bo to ljudska volja. Sklical boš masovni sestanek in tam ga bomo še enkrat vprašali, ali bo vstopil med gasilce ali ne. Če se bo še naprej upiral, ga bomo vrgli na cesto.«

»Kaj pa,« pravi Slavkov Peter. »Kaj pa.«

»No, se razumeva?« pravi Peter Toporiš. »Boš vse uredil?«

»Seveda bom, seveda,« pravi. »Seveda bom.«

»Ali bomo ustavili stroje?« Malo se obotavlja. Kup stvari ga zadržuje.

»Ne, lahko smo kar zunaj. Tamle,« pokaže proti skladišču zabojev. »Mislim, da smo lahko kar tamle.«

»Dobro,« pravi. »Lahko smo tam. Kakor veš.«

In: »Pripravi se.«

Ta pa spet: »Bom, seveda bom.«

»To bom prav zares pribil nad sekret. Ali ne bo imenitno?«

Mesto je zdaj že izginilo za njima. Pomikata se naprej med progo in reko, po dnu sence Velike Marjete. Razen proge je bilo zdaj na zunanaj vse novo.

»Misliš, da me bojo zdaj vseeno vrgli iz službe. Ampak, komu sem kaj žalega storil?«

»Da, prav nerazumljivo je.«

»Kaj pa misliš, da je bilo prijetno na tistih zaslišanjih. Ne poznajo ti ene same prijazne besede. Se to, kar naj bi bilo, je eno samo pretvarjanje.«

Spustita se k reki, kjer je dolga, senčna in zapuščena plaža. Podita se po produ, namečeta se kamenja v vodo, potem hodita po reki, a samo pri kraju, kjer je nizka in deroča, sicer ne zdržita v njej, ker je mrzla, da kar skeli po kosteh.

»Skrbi me, če me bojo vseeno vrgli.«

»Ne bojo te. Zdej te ne morejo. Bilo bi le preneumno.«

»Kaj pa veš? Bojo, bojo. Misliš, da kaj ločijo med pametnim in neumnim? Samo utepajo ti v glavo svojo lajno.«

»Potem pa se oprijemlješ prav tistega, pred čemer te rešujejo.«

»Nikoli nisem razmišljal o takšnih rečeh, ampak vidiš, niso me omajali, ker me niso znali pridobiti.«

»Utrdili so me. Iz dneva v dan sem bolj trden. Ne na sploh. V tem pa gotovo, da se ne bom podrejal ničemur, v kar ne bom mogel verjeti.«

»Na sploh pa sem res bolj v skrbeh, kaj bom počel poslej. Ne diši mi očetova usoda. Če štiri leta se vlačil po zaporih in še ne bo konca. To me je vso mladost ugonabljal. Saj ga komaj poznam. In to zakaj?«

»Danes vem, zakaj. Danes sem prvič v življenju ponosen na njega. Vse bom še premislil, veš.«

Ozirata se k cesti, kjer je slišati glasove dveh moških. Ti glasovi so očitno moteči, vendar ne eden ne drugi ne rečeta nič na to.

Ona dva zgoraj gledata proti reki. Razločno je slišati ravno besedo huligani.

Tukaj nista mogla ostati. Čez se ne da. Torej se bosta vrnila k progi. Povzpeta se po bregu in skozi grmičevje nazaj k progi.

Zaslišita: »... saj sploh ni nobene ženske.«

Zaslišita prižiganje motorja. Potem slišita oddaljevanje vozila.

Zdej hodita spet ob progi. Hodita med odpadki, ki padajo iz drvečega vlaka. Cigaretne škatlice. Kozarci iz umetne mase. Pivske steklenice. Manufaktorne vrečke iz Grčije, Turčije, Nemčije ali z Nizozemske. Grški, turški, srbski ali nemški časopisi in revije. Krvavi vložki. Brezno, nastlano z odpadki.

»Poslušaj ti, danes te bomo vrgli iz službe. Pojdi z mano.«

Prerineta se med stroji in skozi vrata, da se izogneta ropotu.

»Res. Ali veš, danes te bomo vrgli iz službe?« pravi Peter Slak in pri tem skuša ostati kar se da odkrit in naraven. Je pa hkrati toliko v zadregi, da govori, kakor da bi se šalil.

»Zdej tudi ti veš.«

»Zakaj mi nisi nič povedal?«

»Ja, kaj pa bi? Kdo pa tukaj kaj more?«

Je pa čisto pobledel.

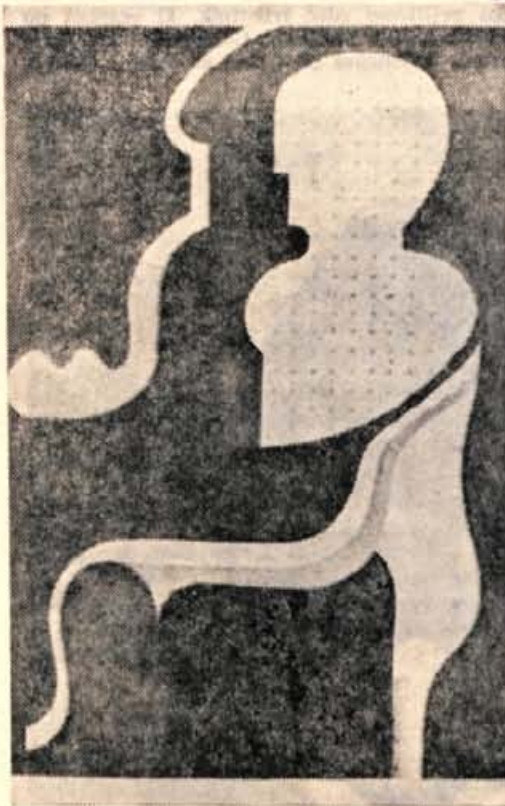
Pravi: »Mislim sem, da bo zdaj mir.«

»Nič ne bo mir. Po šiltu bo masovni sestanek, pa boš videl hudiča. Kaj misliš, kaj se da storiti?«

»Kaj jaz vem! Ali boš govoril zame? Boš rekel kakšno besedo zame? Saj ne bo nič, ampak ne bi bil rad sam, razumeš!«

»Veš, da bom. Res pa je, da ne vem kaj prida o vsem tem. Ali igraš ta svoj strah? Slišal sem, da si zelo neomajen.«

Zdej hodita prav po tračnicah. Ali pa pobirata in prebirata zavržene kose papirja, kajti vse roma v to literaturo odpadkov. Sama sta v njej.

Boris Jesih: Figura I, olje, 1968 — z razstave del II, Groharjeve slikarske kolonije v Škofji Loki

Znani angleški fotoreporter David Magnus — kakor vse izmišljeno — je na svojem sprehodu po brightonski plaži slikal več deklet. Za najbolj uspele je imel posnetke manekenke Sue Payton in zvezdnice Helen Jones, katere je tudi objavil. Vendar se je zelo neugodno izrazil o samih plažah.

Brighton je postal leta 1787 eno najbolj znanih kopališč na obali Kanala. Danes se je tam komaj mogoče kopati, saj je nafta prekrila vso plažo.

In, naravoučenije' pod dojko Sue Payton: vsi se torej borimo z istimi problemi.

Ze slavni šestmesečni Carlo Ponti mlajši se je odločil za kariero filmskega igralca.

Po informacijah, ki izvirajo iz kroga blizu Pontijevih, je mogoče sklepati, da se je Sofija Loren odločila, da bo njen soigralec v naslednjem filmu poleg popularnega Marcella Mastroiannija tudi njen sin Carlo.

Carlo junior bo debutiral v filmu Sončnica, katerega bodo v proizvodnji Pontija starejšega posneli v Rusiji. Režiser filma bo Vittorio de Sica. Na sliki Sofija s sinom Carlom.

Danes mora biti proglastrano zasledeno. Spet jima grseta naproti dva moška.

»Pojdi, greva čez cesto, pa v hrib,« pravi Peter in se že napoti čez tir in po travi proti cesti.

»Zakaj?« pravi Hudovernik, a tudi gre. »Saj nisi sam.«

»Kar tako. Ali se ne bojiš ljudi?«

»Bojim se nasilja.«

»Hej, hej, vidva!«

Zagrizeta se v hrib, kjer po robu med gozdom in sadovnjakom vodi steza. Mislita, da se bosta tako ognila vsem tem ljudem, ki prihajajo, da so zdaj že mimo. Ampak, ko naletita na prog, ki vodi nazaj dol, k prog, imata spet nekoga za sabo, čeprav ga prej nista videla in tudi ni zrasel kar iz zemlje.

Pohitita proti prog in čez, kajti tam so spet tisti, ki prihajajo. Po dva in dva prihajata. Ne da se razvideti prav, od kod, kaj tu počnejo in kam gredo. Zelo so tihi. Tu in tam je slišati psovko. Največ prihajajo prav iz tiste smeri, kamor sta namenjena.

Henrik Marchel: V rdečem, olje, 1969 — z razstave del II. Groharjeve slikarske kolonije v Skofji Loki

»Naš današnji sestanek ima eno samo točko dnevnega reda in še to bomo hitro opravili,« reče načelnik gasilske straže Peter Toporiš. Pove tudi vse ostalo, sklicujoč se na prejšnje pogo-

vore z Ivanom Hudovernikom ter na mnenje načelstva o tej zadevi.

»Torej, želimo slišati, kaj nam bo povedal tovariš Hudovernik. Dosti smo se pogovarjali in zdaj nas zanima, kako si se odločil. Ali boš delal z nami, hočeš biti član naše organizacije in s tem našega kolektiva ali ne?«

»Zdaj smo zato tukaj,« še pove.

»Povej!«

»Ne bom.«

»Ne boš! Dobro, dobro. Kaj porečete drugi na to? Ali lahko trpimo v naši sredi ljudi, ki z nami nočejo sodelovati?«

»Ne, to ni mogoče!« In tako naprej.

»Prosim, glasujmo! Kdor je za to, da tovarišu Hudoverniku pokažemo vrata, naj vzdigne roko. Hvala lepa. Kdo se vzdrži? Je kdo proti?«

Ponovno se spustita proti reki. Zdaj sta v pasti. Ljudje, ki prihajajo, bodo prišli tudi sem. Ze jih je slišati, kako razmikajo prostor okoli sebe in kako se približujejo skozi grmičevje. Zdaj zdaj bodo tudi oni pri reki.

»Ti se boš še lahko vrnil, še jih braniš. Jaz pa jim ne grem več pred oči, razumeš. Ne grem. Dosti sem prestal. Ta hip sem se odločil. Ne bom šel in konec. Tudi, če me sprejmejo nazaj.«

»Kaj pa? Bom že kako. Sam svoj bom.«

»Kaj boš? Kako boš skozi vse te svoje poboljševalnice, na pobegih, v zaporih, v taboriščih za begunce? Kako boš drugače, kakor kradel in šel skozi vse to?«

»Jaz sem proti.«

»Kako to? Ti si komunist. Vsi drugi so za, samo ti si proti. Kaj je zdaj to?«

»Res, kaj je zdaj to! Kaj se to pravi danes ljudi metati na cesto?« zasika množica sama proti sebi in v hipu prerase svojo pohlevnost.

»Nič zato! Bo pa tako, kakor je odločilo načelstvo!«

»Greva čez vodo,« reče Petrov Peter in si zavija hlačnice.

»Neumen si, ne prideva čez. Ne prideva niti do polovice. Voda je strupeno mrzla.«

»Ni res. Daj mi roko! Prišla bova čez. Kakšen hudo-verniki pa si!«

Knjižne novosti

Zalostna majna je druga pesniška zbirka Iztoka Geistra-Plamna. Izšla je pri Državni založbi v Ljubljani.

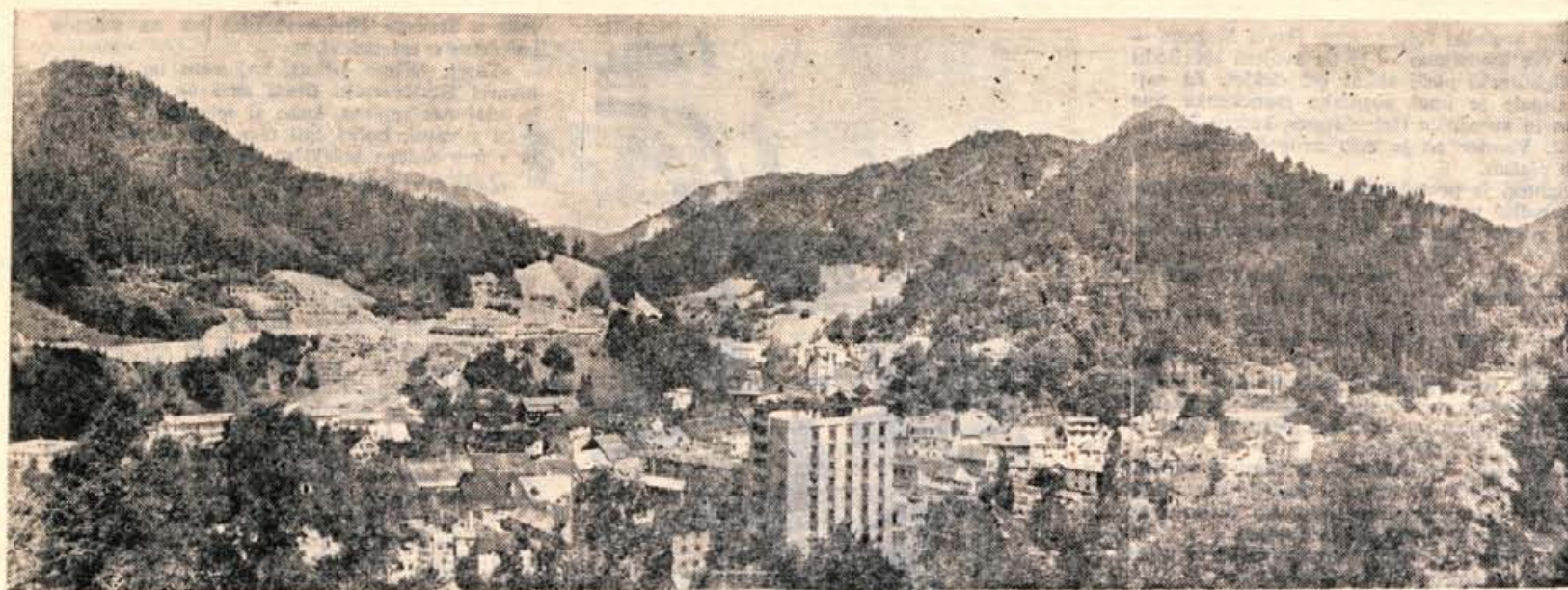
čnik obsedne stanje franci za dne stanje franci zageričnik je franci zageričnik obsedne zageričnik obsedne stanje fra k obsedne stanje franci zager e stanje franci zageričnik eba franci zageričnik obsedne stan zgeričnik obsedne stanje franci obsedne stanje franci zagerični tanje franci zageričnik obsedne ci zageričnik obsedne stanje fr čnik obsedne stanje franci zage dne stanje franci zageričnik eb e franci zageričnik obsedne sta zageričnik obsedne stanje franc k obsedne stanje franci zagerič stanje franci zageričnik obsed ranci zageričnik obsedne stanje

Cankarjeva založba v Ljubljani je izdala pred nedavnim pesniško zbirko Francija Zagoričnika Obsedno stanje. Knjigo je opremil in ilustriral avtor sam.

Pred kratkim je izšel pri mariborski založbi Obzorja že tretji del Zgodovine slovenskega slovstva dr. Jožeta Pogačnika. Prva dva dela obravnavata srednji vek, reformacijo in protireformacijo, manirizem, barok, klasicizem in predromantiko, tretji pa klasiko in romantiko. Poleg Zgodovine slovenskega slovstva, ki jo izdaja Slovenska matica, je Pogačnikovo delo do sedaj najboljše literarnozgodovinski tekst pri nas.

Podoba današnjega Trziča s stolpnico, avto cesto, zdravstvenim domom, šolo.

(Nadaljevanje z 2. strani)

svojo prvo klubsko sobo. Kako je izgubil smisel za lepoto v našem stoletju, najbolj nazorno pokaže prav ta stavba, ki jo je V. Kragl v svoji knjigi Zgodovinski drobci župnije Trzič na strani 60 ocenil kot »...lično poslopje na mestu prejšnje male hišice...«, čeprav povsem neprimerno izstopa iz enotnega gabarita Koroške ceste.

Kljub naštetim nepravilnostim pa je še vedno ostalo Trzišču, potem ko je 28. novembra 1926 leta postal z državnim ukazom št. 3524 mesto, dovolj kvalitet, da je nanje ponosen in da jih upošteva v nadaljnjem pametnem načrtovanju.

Urbanizem po drugi svetovni vojni

Dolgoletna stihija v gradbeništvu, ki je sicer po vojni pokazalo neverjeten razmah, je značilna za vso Gorenjsko. Redki načrtno urbanizirani deli so le neznatne parcialne enote, ki so le še bolj stopnjevale nenačrtnost, ker so bile oblikovane povsem na podlagi gole mikrofunkcionalnosti in se sploh niso vključevale v naselje.

Trziču ni preostalo veliko razpoložljivega prostora za prepotrebne gradbene površine, posebno v neposredni bližini starega dela, kar morda niti ni bilo najslabše... Serija blokov proti Slapu ni mogla bistveno poseči v že obstoječo mestno podobo, dosti bolj pa se vanjo zajedel kompleks ob Cankarjevi cesti. Velike gmote, ki so brez oblikovnih vrednosti, so se priključile edinemu še srednjeveškemu predelu ob župni cerkvi. Preobsežne dominantne ploskve so prevzele nase vlogo glavnega likovnega poudarka nekdanj enotno zaključenege dela z eno samo dominantno v cerkvenem stolpu, kar je še posebej vidno z nove avto ceste za zahodu. Ob tem je bila delno prizadeta še ena od arhitektonskih kvalitet: Izredno skladno na platoju nad mestom locirana je baročna arhitektura podružne cerkve sv. Jožefa, ker se je tudi pod njo zmanjšal zeleni podstavek. Vsekakor je treba ta predel varovati do skrajnosti in ne dovoliti niti ene nove lokacije več na pobočju, čeprav kaže da se tudi tu zanimajo, če že ne za gradnjo stanovanjskih objektov, pa vsaj vikendov.

O razvoju mesta ob starem jedru lahko spregovorimo le v kratkem, saj nima več posebnih možnosti. Področje je delno skrito za značilne poglede z juga in JV ter moti le obiskovalca, ki prihaja z Ljubelja. Obširneje pa je treba oceniti tri povsem nove komplekse v neposredni bližini stare kompozicije.

Nova šola na platoju pod avto cesto je sama po sebi zanimiva arhitektonska rešitev (D. Fürst, dipl. ing. arh., 1964), njena lokacija pa razbije osnovni princip mesta v osi J-S (Neuhäus). To je vidno predvsem z najznačilnejšega pogleda na Trzič — z Jožefovega griča. Tudi nova cesta je povzročila hudo rano v tej smeri, vendar jo vsaj

delno skušajo skriti z zazenitvijo, predvsem golega nasipa ob šoli. Če bo možno nekoč šolsko poslopje skriti za zeleno zaveso parka, podobno kot so sicer nekoč napačno storili z gradom, bo zaradi primerne gabarita lahko dovolj vključena v likovno življenje naselja.

Bliže mestu pa je 1961 nastal še en kompleks poslopij — Zdravstveni dom in upravno poslopje Splošnega gradbenega podjetja Trzič. Po gabaritu sicer skladno poslopje pa zaradi nepravilno uporabljenih materialov (svetla streha v nasprotju z značilno trziško temno kritino — bobovcem) enako kot šola dodaja novo dominantno, vidno z JV in z nove ceste. Dominanta na tem delu je popolnoma v nasprotju s stoletnimi pravili oblikovanja Trziča.

Največji trziški greh pa je kot v večini podobnih primerov (Kranj, Skofja Loka) stolpnica (projektant I. Stukelj, dipl. ing. arh., Slovenija Projekt Ljubljana, 1959/60), nastala prav iz neupemljene zahteve po novi »sodobni« dominantni mesta, ki ni le v sponi tradicije okovano patetizmsko mestece, ampak »napredno in moderno« industrijsko mesto. Res je sicer, da v Trziču primanjkuje gradbenih površin, vendar bi bilo gotovo možno najti boljše in vsekakor primernišo rešitev za poslovne prostore. Ta nova dominantna, ki naj bi bila po načrtih še nekaj višja, kot je, je skoraj dokončno uničila čisto kompozicijo mesta v obliki črke T z osrednjo dominantno. Postala je glavna, čeprav nikakor ne najlepša ali celo najpravičnejše situirana dominantna, ki pritegne ob vstopu v mesto vse poglede v napačno smer; za tako značilni in likovno kvalitetni vedutni kriterij z vzhoda (Jožefov grič) pa pomeni pravo katastrofo, saj prekrije dobršen del osnovne mestne kompozicije in jo popolnoma razvrednoti.

Tako je ostalo od petstoletne likovne zasnove le malo. Ostal je sicer kot najznačilnejši glavni trg z osno dominantno, ki pa tudi ni več sama po sebi arhitektonska kvaliteta (neogotika), ostala je vzhodna mikrofascada mesta ob Bistrici, ki pa se bo morala ob nameravani gradnji novih stavb (dvorane itd.) zelo pazljivo obravnavati; ostala je glavna, čeprav tudi razvrednotena dominantna gradu Neuhäus in pa samo anonimno mestno tkivo stavb, ki po svoji uniformirani oblikovnosti daje poseben čar, kar danes pomeni veliko urbanistično kvaliteto, ki se jo spoštuje z vso pleteto, in ostal je skromen ostanek srednjeveškega zaselka ob župni cerkvi s posameznimi arhitektonskimi kvalitetami (Kurnikova hiša...).

Ostane nam le še, da kritično pregledamo novi urbanistični program, ki naj popravi zamujeno in uskladi stihijo z načrtnostjo. Tlorisno upošteva načela, ki so pomembna pri oblikovanju Trziča, tako da varuje obstoječo kvaliteto, vendar jim ne daje njihovega pravega mesta. Kot povsod se pojavlja najtežje vprašanje, kako oblikovati prehod starega in novega. Novi načrt vsekakor ne upošteva najosnovnejšega pravila, da

mora ustvariti med tema deloma vsaj dovolj nevtralno cezuro, če jih že ne more spojiti — kar je praktično skoraj povsod nemogoče. Predvideni novi center mesta locira seveda iz povsem funkcionalnih potreb in brez razmišljanja o likovnih problemih pred sam vhod v stari del, tako uniči potrebno cezuro in jo celo nadomesti z novimi dominantami od stolpnice pa do obsežnih upravnih stavb pošte itd., s katerimi prekrije dosednji kvalitetno oblikovani mestni vhod. Svojo koncepcijo, ki je vsekakor prostorsko-oblikovno nepravilna tudi zaradi naravnih dominant v ozadju, projektant celo prikaže na posebni skici (Urbanistični program Trziča, projektant C. Oblak, PPK, marec 1966). Kljub temu spodrsnjaju pa je možno prav temu programu priznati, da podaja celo prostorske študije za novi trzič proti jugu, ki se že razvija in ki mu pravilno določi gabarite, obenem pa se dokaj dosledno zavzema za varovanje ostalih obstoječih kvalitet, kar je pri drugih programih redna redkost.

Kot poseben problem lahko omenimo še eno trziško posebnost: kamnolome. Ne glede na to, da je zaradi enega izmed njih mesto že skoraj doživelo katastrofo (Pristava), pomenijo ogromne rane v pobočjih skoraj nepopravljivo lepotno napako in kazijo podobo Trziča kot značilnega v slikovito naravno okolje uspešno vkomponiranega naselja. Vendar je tudi tu čas ob razumevanju napravil svoje, saj je ustavljeno vsako nadaljnje izkoriščanje ter predvidena postopna zazenitev, kar bo pomenilo za mesto izredno likovno pridobitev oziroma osvežitev. Zazeleno je še več podobnih radikalnih rešitev, ki bi pomenile likovno renesanso prostorskega oblikovanja, zanemarjenega že skoraj stoletje.

VIRI:

- Avguštin C.: Osnove urbanističnega razvoja Trziča, elaborat v rokopisu, 1965.
- Kragl V.: Zgodovinski drobci župnije Trzič, Domžale 1936.
- Mohorič I.: Zgodovina obrti in industrije v Trziču, Ljubljana 1960.
- Oblak C.: Urbanistični program Trziča — PPK, 1966.
- Valvasor: Ehre des Herzogthums Krain, 1689.

Peter Fister

SNOVANJA — posebno kulturno rubriko GLASA ureja uredniški odbor Kluba kulturnih delavcev v Kranju: Milan Batista, Dušan Ogrizek, Bojan Pisk, Stanko Simenc, Albin Učakar, Crtomir Zorec in Olga Zupan. Odgovorni urednik Bojan Pisk. Lektor Stanko Simenc.